

Daiktavardžio *turgus* darybinis ir semantinis laukas

Jolanta VASKELIENĖ
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *darinys, vedinys, dūrinys, darybiniai sinonimai, darybiniai variantai, palyginimas.*

Darinių lietuvių kalboje yra žymiai daugiau negu paprastųjų žodžių (Urbutis 2009, 76–77; DLKG 86), jie daromi ir iš savos kalbos žodžių, ir iš skolinių, ypač – senųjų, kurių svetimumo nebejauname (žr. Skardžius 1996, 14; Keinys 1999, 16; Jakaitienė 2010, 255–256). Iš vienų žodžių sudaroma labai daug darinių, o kai kurios leksemos darinių pamatiniu žodžiu (arba vienu iš jų) eina retai arba visai neina. Žodžiai daromi ir iš pirminių žodžių, ir iš darinių, todėl neretai apie kuri nors žodį susidaro ištisos daugybę darinių jungiančios šeimos (Keinys 1999, 15–16)¹. Lietuvių kalboje bendrašakniai dariniai neretai sudaro darybinių sinonimų eiles, kai kurie dariniai laikytini darybiniais variantais².

Šio straipsnio objektas – slavizmo *turgus* dariniai. Darbo tikslas – iširti ir aprašyti darinių darybos, vartosenos ypatumus – siekiama taikant *darybinės analizės* ir *aprašomąjį analitinį* metodus, pasinaudota *skaičiavimu*, o aptariant darybinius sinonimus ir variantus – *substitucijos* metodu.

Darinių daryba. Daiktavardis *turgus*³ eina darybos pamatu keturiasdešimt penkiems dariniams: keturiasdešimt vienas žodis pateiktas *Lietuvių kalbos žodyne* (toliau – *LKŽ*)⁴ (žr. paveikslą⁵), *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* rasti keturi į *LKŽ* neįtraukti dariniai. Taigi slavizmas *turgus* yra vidutiniško darybinio ir semantinio

¹ Apie daiktavardžio *akmuo* ir būdvardžio *vienišas*, *-a* šeimų atšakas žr. Vaskelienė 2006, 2008.

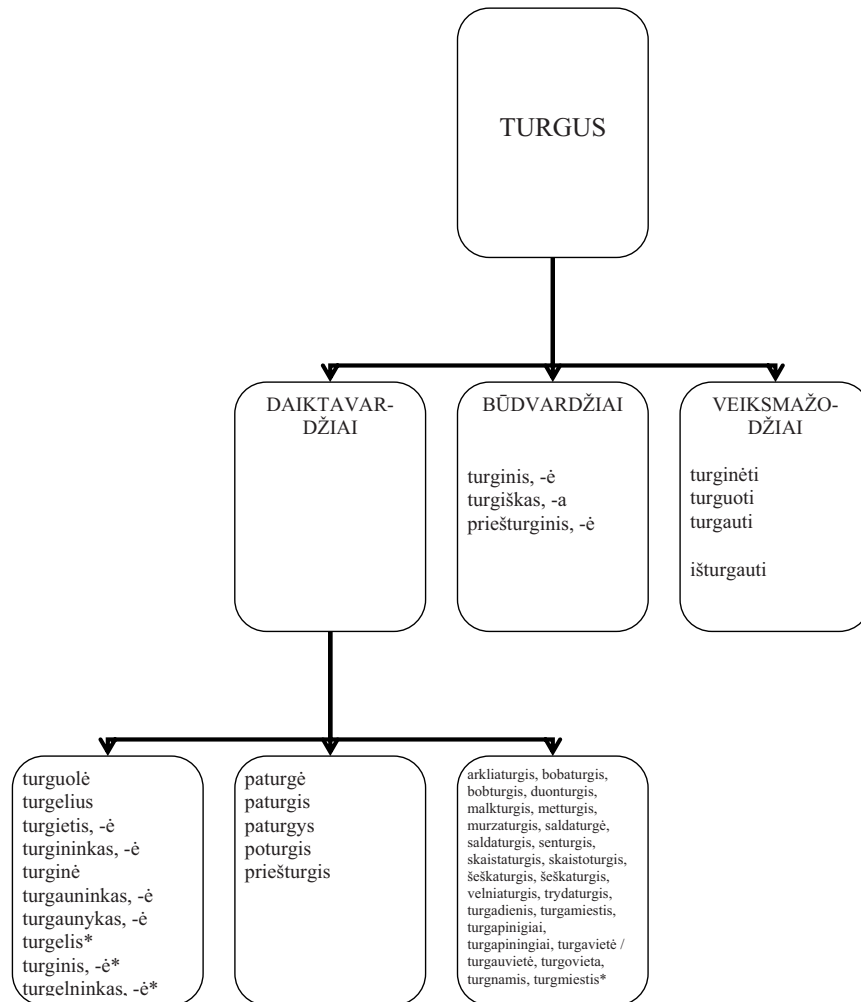
² *Darybiniai sinonimai* yra iš to paties pamatinio žodžio su skirtingais darybos formantais sudaryti tapačią arba panašią leksinę reikšmę turintys dariniai, o *darybiniai variantai* yra iš to paties pamatinio žodžio su tuo pačiu formantu sudaryti dariniai, besiskiriantys šalutine darybos priemone – šaknies balsiu ar priebalsiu, priešdėlio varijavimu, jungiamuoju balsiu ir pan. (žr. Župerkas 1983; 1997; Vaskelienė 2000).

³ *LKŽ* pateiktos penkios daiktavardžio *turgus* reikšmės: 1) ‘prekiavimo renginys, vykstantis paprastai tam skirtoje aikštėje nustatytais dienomis’; 2) ‘prekiavimo aikštė (paprastai su pastatais ir prekystaliais), turgavietė, prekyvietė’; 3) ‘parduodamos prekės’; 4) ‘kaina, kurios laikomasi parduodant’; 5) ‘triukšmas’.

⁴ Dar dvidešimt du dariniai, *LKŽ* pažymėti kaip nevartotini, straipsnyje neanalizuojami.

⁵ Paveiksle žvaigždute žymimi į *LKŽ* neįtraukti dariniai.

lauko centras: iš jo sudaryti trisdešimt devyni daiktavardžiai, trys būdvardžiai, trys veiksmažodžiai (dar vienas veiksmažodis yra tolesnės darybos rezultatas).

Pav. Daiktavardžio *turgus* darybinis laukas

Daiktavardžiai, kurių pamatinis žodis (arba vienas iš pamatinių žodžių) – leksema *turgus*, yra sudaryti trimis darybos būdais: sufiksacijos (priesaginiu), prefiksacijos (priešdėliniu) ir kompozicijos (sandūros) būdu.

Iš daiktavardžio *turgus* su įvairiomis priesagomis išvesta dešimt daiktavardžių: tai LKŽ fiksuoti priesagų *-uolė*, *-elius*, *-ininkas*, *-ė*, *-ietis*, *-ė*, *-inė*, *-auninkas*, *-ė*, *-aunykas*, *-ė* vediniai *turguolė*, *turgelius*, *turgininkas*, *-ė*, *turgietis*, *-ė*, *turginė*, *turgauninkas*, *-ė*, *turgaunykas*, *-ė*, į LKŽ neįtraukti *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* rasti daiktavardžiai *turginis*, *-ė*, *turgelis* ir *turgelninkas*, *-ė*. Tai, kad į žodyną nėra įtrauktas asmenį pavadinantis daiktavardis *turginis*, *-ė*, yra apsirikimas arba

klaida, nes *LKŽ* pateikto būdvardžio *turginis*, *-ė* ketvirtoji reikšmė ('kuris eina, važiuoja į turgų') ir sakinys (*Čia turginiai visi važiuo[ja]*) rodo, kad šis žodis yra ne būdvardis, o daiktavardis.

Daugelio priesagų vedinių daryba yra tipiška. Pavyzdžiui, priesagos *-uolė* vedinys *turguolė*, aiškinamas pateikiant nuorodą į daiktavardžio *turgus* pirmąją reikšmę, atitinka *LKG* (I 346) teiginį, kad iš daiktavardžių sudaromi šios priesagos vediniai dažniau žymi daiktus, o ne asmenis ir turi vienos giminės formas. Su priesaga *-ietis*, *-ė* sudarytas asmens pavadinimas *turgietis*, *-ė* 'ką tik iš turgaus grįžęs žmogus' atitinka darybos tipo reikalavimus (plg. *apylinkietis* 'apylinkės žmogus' *LKG* I 411). Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų darybos kategorijai skirtini priesagos *-ininkas*, *-ė* vedinys *turgininkas*, *-ė* 1) 'kas turguje pardavinėja, prekybininkas, prekiautojas', 2) 'kas turguje buvęs ar į turgų vyksta' ir priesagos *-inė* vedinys *turginė* 'tokia valtis kroviniams gabenti', kuris žymi daiktą „pagal objektą, kuriam dar kitaip skirtas vediniu žymimas dalykas, pvz.: *lydekinė* 'lydekoms gaudyti skirta meškerė'“ (Ibid., 343). Daiktavardėdami būdvardžiai su priesaga *-inis*, *-ė* dažnai gauna ypatybės turėtojų reikšmes, tokiu būdu susidarė labai produktyvus darybos tipas (A m b r a z a s 2000, 145). Taigi *turginis*, *-ė* veikiausiai buvo būdvardis, kuris vėliau sudaiktavardėjo (*milinė*, *šoninė*, *nosinė* etc., žr. *DLKG* 115–116). Daiktavardis *turgelius*, reiškiantis tą patį kaip ir *turgus*, yra sudarytas su deminutyvine priesaga *-el-* ir netipiška deminutyvų galūne *-(i)us*. Priesagų *-elis*, *-ėlis* vediniai kai kuriuose senuosiuose raštuose, žemaičių tarmėje (o vienas kitas vedinys ir kitur) turi *u* kamieno formas (žr. A m b r a z a s 2000, 95). Dabartinėje kalboje dažniau vartojamas *LKŽ* nefiksuo-
tas specifinės reikšmės deminutyvams artimesnis tos pačios priesagos variantą *-elis*, *-ė* turintis vedinys *turgelis*.

Pasitaiko atvejų, kai sunku konkrečiai nurodyti, kuris žodis yra pamatinis. Pavyzdžiui, asmens, prekiaujančio turgelyje, pavadinimas *turgelninkas*, *-ė* veikiausiai remiasi daiktavardžiu *turgus* ir sudarytas su priesaga *-elninkas*, *-ė* (plg. *butelninkas*, *-ė*, *trobelninkas*, *-ė* ir pan.). Bet negalima atmesti tikimybės, kad jo pamatinis žodis – daiktavardis *turgelis*, tada jis turi priesagą *-ninkas*, *-ė* (tai yra trumpesnis priesagos *-ininkas* *-ė* variantas, žr. *DLKG* 138), su kuria sudarytais vediniais kartais asmenys pavadinami pagal jų darbo vietą. Asmenų pavadinimai *turgauninkas*, *-ė*, *turgaunykas*, *-ė*, turintys nedarią priesagą *-auninkas*, *-ė* / *-aunykas*, *-ė*, veikiausiai remiasi veiksmažodžiu *turgauti*, bet gali būti, kad jų pamatinis žodis – daiktavardis *turgus*. Su šia priesaga sudaromi ir veikėjų, ir vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, pvz., *keliauninkas*, *-ė*, *baudžiauninkas*, *-ė*, tiesa, vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų mažiau (žr. A m b r a z a s 1993, 145; P a k e r y s 1994, 90, 144; S k a r d ž i u s 1996, 148–150; A m b r a z a s 2000, 127). Nors *Lietuvių kalbos gramatikoje* (I 333, 335)⁶ priesagos *-auninkas*, *-ė* ir *-aunykas*, *-ė* pateiktos kaip dviejų darybos tipų reprezentantės, jos laikytinos tos pačios priesagos variantais, nors kartais nėra „<...> lengva aiškiai pasakyti, kur dar turim tos pačios priesagos variantus, o kur jau skirtingas priesagas“ (U r b u -

⁶ *DLKG* šios mažai darios ar visai nedarios priesagos apskritai nepateiktos.

t i s 2009, 253). Vediniai *turgauninkas*, *-ė* ir *turgaunykas*, *-ė* laikytini darybiniais variantais – abu turi tokią pat darybinę reikšmę, tą patį pamatinį žodį, tokią pat leksinę reikšmę ‘prekininkas, prekiautojas’ ir yra sudaryti su tos pačios priesagos variantais. Šie vediniai gali būti keičiami vienas kitu iš esmės nepakeičiant konteksto prasmės, plg. *smulkūs turgaunykai / turgauninkai, pažinoti turgauninkes / turgaunykes* ir pan.:

<i>Visas turgauninkes jis pažinojo, todėl kaip mokėdamas pirkėjams labai įtikinamai girdavo kiekvienos prekę LKŽ.</i>	<i>Dabartinis turgus – mafijos ir vagių lizdas, nuo kurių kenčia tikri smulkūs turgaunykai G.</i>
---	---

Penki vediniai, kurių pamatinis žodis – daiktavardis *turgus*, yra sudaryti su priešdėliais *pa-* *po-* ir *prieš-*: *paturgė, paturgis, paturgys, poturgis, priešturgis*. Darybinių variantų eilę sudaro priešdėlio *pa-* vediniai *paturgė* 1) ‘vaišės pas gimines ar pažįstamus, grįžtant iš prekymečio’; 2) ‘turkaus aikštės pakraštys’ – *paturgis* 1) ‘diena po turkaus’; 2) ‘žr. *paturgė* 2’ – *paturgys* ‘žr. *paturgė*’. Visi trys vediniai žymi „vietą, esančią palei (pagal) tą daiktą, kuris pasakytas pagrindiniu žodžiu“ (LKG I 424), turi tapačią leksinę reikšmę ‘turkaus aikštės pakraštys’ (o *paturgys* ir *paturgė* dar ir tokią pat leksinę reikšmę ‘vaišės pas gimines ar pažįstamus, grįžtant iš prekymečio’), visi vediniai išvesti iš daiktavardžio *turgus* su priešdėliu *pa-* ir skiriasi šalutine darybos priemone – galūne. Gramatikose (žr. DLKG 146; LKG I 425–426) teigiama, kad priešdėlio *pa-* vediniai gali turėti visas galūnes: kirčiuotą *-ys*, nekirčiuotą *-is* ir *-ė*, o ryškius dėsningumus nustatyti sunku, nes kartais (kaip yra ir šiuo atveju) įvairiose tarmėse net iš to paties pamatinio žodžio išvesti vediniai yra skirtingų kamienų. Šie darybiniai variantai skirtinguose kontekstuose galėtų vienas kitą pakeisti (plg. *skrenda paturgėn / paturgin, pasikviest paturgin / paturgėn* ir pan.):

<i>Kur pasirodo Aleksiukas, taip ir tirpsta mergos aplinkui, viena per kitą užkalbinti mėgina, paturgin⁷ pasikviest ar pasišokiman LKŽ.</i>	<i>Juodvarnis skrenda kur paturgėn, kur arklius maino LKŽ. Kometos Viduramžių danguje, paukščių, gyvulių ir žmonių išmatos paturgėse T.</i>
--	---

Priešdėlio *po-* vedinys *poturgis*, turintis leksinę reikšmę ‘diena po turkaus’, žy- mi laiką „tuojau po pagrindiniu žodžiu pasakyto laiko“ (LKG I 431) ir sudaro darybinių sinonimų porą su tokią pat leksinę reikšmę turinčiu priešdėlio *pa-* vediniu *paturgis* 1⁸. Priešdėlio *prieš-* vedinys *priešturgis* turi dvi leksines reikšmes: 1) ‘laikas prieš turgų, prieš turkaus dieną’; 2) ‘vieta prieš turgų, turgavietę’, ir, kaip yra

⁷ Sakinyje pavartotas iliatyvas, iš kurio negalima nustatyti, koks yra vardininkas: *paturgys* ar *paturgis*, bet LKŽ šiuo pavyzdžiu iliustruojamas daiktavardis *paturgys*, o prie vedinio *paturgis* pavyzdžių nėra. Vyriškosios giminės vedinių *paturgys* ir *paturgis* vartoseną, matyt, yra reta, nes nei *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne*, nei internetinės paieškos tinkle nerasta nė vieno pavyzdžio su šiais daiktavardžiais.

⁸ Apie bendrašaknių sinonimų substitucijos galimybes spręsti sunku, nes nei LKŽ, nei *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne*, nei internetinės paieškos tinkle nerasta nė vieno šių vedinių vartosenos pavyzdžio.

būdinga šio priešdėlio vediniams, žymi laiką, einantį prieš tą laiką, kuris įvardytas pamatiniu žodžiu, arba vieta, esančią prieš tą daiktą (žr. *DLKG* 148; *LKG* I 432).

Daiktavardis *turgus* yra dvidešimt keturių sudurtinių žodžių vienas iš dėmenų: dvidešimt trys leksemos pateiktos *LKŽ*, dar vienas darinys rastas *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne*. Kai kurie dūriniai laikytini darybiniais variantais: *turgapinigiai* ir *turgapiningiai*, antruoju dūrinių dėmeniu eina to paties žodžio variantai (plg. tokias pat reikšmes turinčius daiktavardžius *pinigas* ir *piningas*), dariniai, kurie yra sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių ir skiriasi šalutine darybos priemone – jungiamuoju balsiu arba / ir galūne: *saldaturgė* ir *saldaturgis*, *skaistaturgis* ir *skaistoturgis*, *turgavietė*, *turgavietė* ir *turgovieta*. *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* rastas *LKŽ* nefiksuotas dūrinys *turmiestis* yra jungiamąjį balsį turinčio dūrinio *turgamiestis* variantas.

Daiktavardis *turgus* eina penkiolikos dūrinių antruoju dėmeniu. Dūriniai iš dviejų daiktavardžių yra determinatyviniai – jų pirmuoju dėmeniu pasakoma, kuo prekiaujama turguje: *arkliaturgis* ‘arklių turgus’, *duonturgis* ‘duonos turgus’, *malkturgis* ‘malkų turgus’. Iš dviejų daiktavardžių sudaryto dūrinio *metturgis* (: *metai*, *turgus*) leksinė reikšmė (‘metinis turgus, prekymetis’) beveik nesiskiria nuo darybinės – pirmuoju dūrinio dėmeniu *metai* nurodomas būdingas daiktinis požymis. Iš daiktavardžių *boba* ir *turgus* sudarytų jungiamuoju balsiu besiskiriančių dūrinių *bobaturgis* ir *bobturgis* darybos panašumas leistų juos laikyti darybiniais variantais, bet skiriasi šių darinių leksinės reikšmės⁹: *bobaturgiu* vadinamas ‘šienapjūtės laiku turgus, kada važiuoja vienos bobos’, o *bobturgis* aiškinamas kaip 1) ‘turgus prieš Užgavėnes’; 2) ‘vieta turguje, kur daugiausia moterys prekiauja’. Dabar taip vadinama ne tik turgaus dalis, bet ir atskiras turgus; kartais dūrinys *bobturgis* vartojamas kaip vedinio *turgelis* sinonimas.

Dviem daiktavardžiais besiremiančių dūrinių *šeškaturgis* (: *šeškas*, *turgus*) ‘pirmutinis turgus po Kalėdų’ ir *velniaturgis* (: *velnias*, *turgus*) ‘turgus prieš Kalėdas ar po Kalėdų, kai gavę algas samdiniai vyksta apsipirkti’ leksinė reikšmė žymiai skiriasi nuo darybinės reikšmės – turguje nei šeškais, nei velniais neprekiuojama, todėl žodžiai laikytini metoniminiais-metaforiniais dūriniais (*LKG* I 440–441). Prie pastarojo darinio *LKŽ* pateikta pažyma *juok.* rodo, kad taip įvardijama pajaukiamai.

Sunku pasakyti, kuriais žodžiais remiasi dūrinių *senturgis* ‘sendaikčių turgus’ ir *murzaturgis* ‘paskutinis turgus prieš Užgavėnes; mugė’ pirmieji dėmenys – *senas* ar *sendaiktis*, *murzius* ar *murzinas*, *-a*. Šiuo atveju nesutampa formalusis ir semantinis pamatavimas: dūrinio *senturgis* pirmasis dėmuo turėtų būti būdvardis *senas*, *-a*, bet semantiškai dūrinys remiasi daiktavardžiu *sendaiktis*. Akivaizdu, kad dūriniu įvardytas ne senas turgus, o vieta, kurioje prekiaujama senais daiktais. Analogiškai, *murzaturgiu* vadinamas ne toks turgus, kuriame galima įsigyti murzių ar kuriame renkasi murziai. Manytina, kad taip vadinamas turgus (reikšmės definicijoje nurodyta, kad jis vyksta prieš Užgavėnes), kuriame būna šlapia, purvina, pažliugė. Apie formaliojo ir semantinio pamatavimo nesutapimą (plg. *vasarpjūtė* ‘vasarojaus pjojimo laikas’ pirmasis sandas sutampa su daiktavardžiu *vasara*, o

⁹ Leksinės reikšmės tapatumas ar panašumas yra vienas iš darybinių variantų požymių.

semantiškai yra susijęs su daiktavardžiu *vasarojus*) rašęs Vincas Urbutis teigia: „Priimtinau, rodos, būtų pamatiniais laikyti ilgesniuosius žodžius, tuos, kuriais dariniai neabejotinai remiasi semantiškai“ (U r b u t i s 2009, 102). Taigi dūrinių *senturgis* ir *murzaturgis* pirmuoju dėmeniu laikytini daiktavardis *sendaiktis* ir būdvardis *murzinas*, *-a*. Dūrinio *trydaturgis* ‘paskutinis turgus prieš Užgavėnės’ pirmasis dėmuo remiasi veiksmazodžio *trysti* būtojo kartinio laiko forma, o leksinė reikšmės panašumas jį leidžia laikyti dūrinio *murzaturgis* leksiniu sinonimu.

Keli dūriniai turi pirmą būdvardinį dėmenį: labai panašią leksinę reikšmę ir vieną toki pat pamatinį žodį turi darybinių variantų porų nariai *saldaturgė* / *saldaturgis* (: *saldus*, *turgus*) ‘paskutinis turgus prieš didesnę šventę (paprastai Kalėdas)’ ir *skaistaturgis* / *skaistoturgis* (: *skaistus*, *turgus*) ‘paskutinis turgus prieš Kalėdas’. Pagal dėmenų santykį tai metoniminiai dūriniai – jų leksinė reikšmė perkeltinė.

Darinių, kurių darybos pamatu eina daiktavardis *turgus*, leksinių reikšmių definicijose neretai akcentuojamos Kalėdos – laikas, kai perkama daugiausia (o perkama, ypač seniau, paprastai būdavo turguje). Taigi *turgui* prieš pat Kalėdas arba tuoj po švenčių įvardyti lietuvių kalboje vartojami šeši dūriniai (iš jų keturi sudaro darybinių variantų poras): *saldaturgė* / *saldaturgis*, *šeškaturgis*, *velniaturgis*, *skaistaturgis* / *skaistoturgis* (dar plg. frazeologizmą *skaistus turgus* ‘paskutinis turgus prieš Kalėdas’ FŽ 755, kuris iš esmės reiškia tą patį kaip ir pastarieji dūriniai).

Slavizmas *turgus* yra devynių dūrinių pirmasis dėmuo: iš dviejų daiktavardžių sudaryti *turgadienis* (: *turgus*, *diena*), *turgamiestis* ‘miestas, kuriame būna turgūs’ / *turgmiestis* (: *turgus*, *miestas*), *turgapinigiai* / *turgapiningiai* (: *turgus*, *pinigas*, *pinigas*), *turgavietė* / *turgauvietė* / *turgovieta* ‘aikštė, kur turgus esti, prekyvietė’ (: *turgus*, *vieta*), naujažodis¹⁰ *turgnamis* ‘pastatas, kuriame prekiaujama’ (: *turgus*, *namas*). Visi šie dūriniai yra determinatyviniai – jų pirmasis dėmuo susiaurina antrojo žodžio reikšmę.

Daiktavardis *turgus* yra trijų **būdvardžių** pamatinis žodis. Su priesaga *-inis*, *-ė* sudarytas vedinys *turginis*, *-ė* yra daugiareikšmis: 1) ‘skirtas į turgų eiti, važiuoti, naudotis turguje’; 2) ‘skirtas turguje parduoti’; 3) ‘susijęs su turgumi, būdingas turgui’¹¹. Priesagos *-iškas*, *-a* vedinys *turgiškas*, *-a*, turintis leksinę reikšmę ‘būdingas turgui, pardavimui’, ir priesagos *-inis*, *-ė* vedinys *turginis*, *-ė* laikytini darybiniais sinonimais, tik būdvardžio *turgiškas*, *-a* vartoseną, matyt, yra gana reta – LKŽ su šiuo būdvardžiu nepateikta nė vieno pavyzdžio, neištrauktas jis ir iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyną*, bet jo vartosenos pavyzdžių rasta internetinės paieškos tinkle. Plg. būdvardžiai *turginis*, *-ė* ir *turgiškas*, *-a* sudaro tapačius žodžių junginius ir vartojami panašiam kontekste (*turginis*, *turgiškas stilius*), todėl visada galima jų substitucija:

<...> nors ir pirksdamas turguje, nebūtinai atrodysi turginio stiliaus G.

Vilniuje dar jaunimėlis šiek tiek stilingesnis, bet kituose miestuose, deja, vis dar vyruoja turgiškas stilius G.

¹⁰ LKŽ jis turi tokią pažymą, iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyną* nėra ištrauktas, todėl galima manyti, kad iš aktyviają vartoseną neišėjęs.

¹¹ Apie ketvirtąją žodžio reikšmę rašyta analizuojant priesaginius daiktavardžius.

Lietuvių kalboje esama mišrios darybos būdvardžių, t. y. tokių, kai kartu pridedami du formantai – priešdėlis ir priesaga arba suduriami du žodžiai ir pridedama priesaga. Jie vadinami dariniais su nutrūkstamu formantu (žr. Keinyš 1999, 82–83; Urbutis 2009, 107, 253, 341; Jakaitienė 2010, 254). Mišrios darybos dariniu laikytinas su priešdėliu *prieš-* ir priesaga *-inis, -ė* sudarytas būdvardis *priešturginis, -ė* ‘esantis prieš turgaus dieną’, kuris ‘žymi susijimą su <...> laiku, esančiu prieš pamatiniu daiktavardžiu įvardijamą dalyką, pvz., <...> *prieššventinis, -ė, priešvaninis, -ė*’ (Keinyš 1999, 82).

Iš daiktavardžio *turgus* išvesti trys **veiksmazodžiai**: priesagos *-inėti* vedinys *turginėti* ‘iter. dem. turgauti 1’, priesagos *-uoti* vedinys *turguoti* ‘prekiauti’ ir priesagos *-auti* vedinys *turgauti* 1) intr. ‘pardavinėti (paprastai turguje), prekiauti’; 2) ‘pirkti, derėti’. Darybiniais sinonimais laikytini panašios leksinės reikšmės vediniai *turgauti* ir *turguoti* žodžių junginyje, sakinyje gali būti sukeisti vietomis, iš esmės nepakeičiant konteksto prasmės (plg. *nuvažiuoti turguoti, turgauti, sekasi turgauti, turguoti* ir pan.):

Važiuojant turgun, nereikia šluot gryčios | *Paėdinau arklį ir nuvažiavau turguot LKŽ.*
aslos – tada seksis turgauti LKŽ.

Iš veiksmazodžio *turgauti* su priešdėliu *iš-* padarytas tolesnės darybos pakopos veiksmazodis *išturgauti* reiškia, kad pamatiniu žodžiu žymimas veiksmas apima ko nors visumą (plg. *išbarsto, išsėja* ir pan. LKG II 277).

Darinių vartoseną. Į *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyną* yra įtraukta trylika daiktavardžio *turgus* darinių: daiktavardžiai *paturgė, turgininkas, -ė, turginė, turgelis, turginis, -ė, bobturgis, saldaturgis, turgadienis, turgavietė, turgmiestis, turgelninkas, -ė, šeškaturgis*, būdvardis *turginis, -ė*¹². Internetinės paieškos tinkle rasta dvidešimt dviejų darinių vartosenos pavydžių: *turgelius, turgietis, -ė, turgininkas, -ė, turginis, -ė, turgelis, turgelninkas, -ė, turgauninkas, -ė, turgaunykas, -ė, paturgė, priešturgis, bobturgis, duonturgis, metturgis, saldaturgis, senturgis, skaistaturgis, šeškaturgis, turgadienis, turgamiestis, turgavietė, turgišką, -a, turginis, -ė*. Į *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyną* neįtrauktų ir internetinės paieškos tinkle neaptiktų darinių vartoseną, matyt, retesnė. Kita vertus, rasti keli dariniai, kurie nefiksuoti LKŽ: *turgelninkas, -ė, turgmiestis*, specifines reikšmes įgiję daiktavardžiai *turgelis, turginis, -ė*¹³. Vartojimo dažnumu akivaizdžiai išsiskiria dūrinys *turgavietė* – *Dabartinės lietuvių kalbos tekстыne* su šiuo žodžiu pateikti 1769 pavyzdžiai. Štai sakiniai, kuriuose vartojami daiktavardžio *turgus* dariniai: <...> *juk kalbame ne apie kokį Gariūnų turgininką T; Kaipsyk buvo atėjusi mada traukti panašius*

¹² Sakinių, kuriuose pavartoti dariniai, analizė paprastai leidžia suprasti, kuri kalbos dalis ar kuria reikšme vartojamas žodis (pvz., *turginis, -ė*). Bet yra atvejų, kai vienaskaitos vardininko (dėl formų tapatumo) nustatyti negalima, pvz., rasta pavyzdžių su daugiskaitos kilmininko forma *paturgių*, bet negalima pasakyti, kuris darinys – *paturgė, paturgis, paturgys* – turimas omenyje.

¹³ *Dabartinės lietuvių kalbos tekстыne* rastas ir priesagos *-ingas, -a* vedinys *turgingas*, bet, kaip galima spręsti iš pavyzdžio (*Diferenciacija į turginguosius ir vargstančiuosius pasieks socialinio sprogimo ribą*), tai veikiausiai klaida – pavartota vietoj būdvardžio *turtingas, -a*.

objektus – *svartynus, paturges* <...>, *na ir lindynes T*; *Anksčiau paskutinysis prieššventinio meto prekymetis, vadinamasis saldaturgis, būdavo trečiadienį T*; *Pirmasis turgadienis po švento Mikalojaus vadinosi šeškaturgiu T*; *tokia jau turgelninko darbo specifika G*; *Paprastą dieną ir priešturgiai – „be apgul-ties“ G*; *Su tokiais antkainiais turgiečiai būtų gan pasiturintys žmonės G*; *Pastatys normalų paviljoną – turginiams G*; *KOKONO turgelis – vieta, kur galima pirkti, parduoti, mainyti G*; *Be kita ko, kaži kas, rodos, turgauninkas Sivakovas, iš Turkijos jam atvežė pasakišką knygą G*; *Pas mus čia ne koks bobturgis G*; *Klaipėdos kalėdinis metturgis G*; *Anykščių saldaturgis – su dovanomis ir vai-šėmis G*; *Didžiausio Lietuvoje senturgio organizatoriai teigiamai vertina visą savaitgalį vykusį renginį G*; *Atlikta rimų paieška pagal žodį skaistaturgis G*; *fortas tebuvo šio mažo turgamiesčio galinis taškas G*; *Turkas pradėjo lankyti to turgmiesčio mokyklą T*; *nuomonė apie mėsos pardavimų reikšmę turgapini-giams iš dalies taisytina G*; *Vilniaus gyventojų apklausa apie Kalvarijų turga-vietės rekonstrukciją G*; *tipiško turginio mentaliteto G*; *Jūsų leksikonas „tur-giškas“ G*.

Analizuojant *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* ir internetinės paieškos tinkle rastus sakinius su daiktavardžiu *turginis*, -ė paaiškėjo, kad jis dabartinėje kalboje dažniau vartojamas ne *LKŽ* pateikta ‘*valties kroviniams gabenti*’ reikšme (pvz., *Nemuno deltoje jų [valčių] buvo daug ir įvairių: <...> daržoves gabeno burval-tės – timbrinės, turginės G*) – dabar *turginiais, turginėmis* dažniausiai vadinami turguje nuolatos prekiaujantys žmonės, paprastai perpardavinėtojai, pvz.: *Ką gi, taip, matyt, pasireiškė „turginių solidarumas“ T*; *Tačiau suskretusiems turgi-niams, drebantiems dėl kiekvieno cento, tai kėlė pavydą T*; *seniai laikas pažaboti tuos turginius G*.

Nei *Lietuvių kalbos žodyne*, nei *Lietuvių kalbos palyginimų žodyne*, nei *Frazeologijos žodyne* nepateikta palyginimų (laisvųjų arba stabilijų junginių) su daiktavardžiu *turgus*. Tačiau tikriausiai daugumas lietuvių kalbos vartotojų pasakymą *kaip / lyg turgus / turguje* suprastų labai panašiai – triukšminga, šurmuliuojama, garsiai kalbama, deramasi ir pan. Į *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyną* įtrauktų ir kituose tekstuose rastų pavyzdžių analizė tai patvirtina. Iš sakinių, kuriuose var-tojamas daiktavardis *turgus*, matyti, kad lietuvių kalboje ir *turgus* lyginamas su kuo nors, pvz.: *jeigu manote, kad turguje kaip džiuuglėse – apsirinkate; Jautiesi [turguje] kaip liaudies ūkio pasiekimų parodoje* ir pan., bet dar dažniau kas nors lyginama su turgumi. Akivaizdu, kad toks pat kontekstas, foninės žinios padeda kalbos vartotojams tinkamai suprasti implicitinius pasakymus, t. y. numanyti tai, kas tekste neįvardyta, aiškiai nepasakyta, pvz.: *festivalio mugėje jaučiasi kaip Ry-tų šalių turguje; Tėvynėje viskas – kaip stoties turguje T*; *prie balsadėžių buvo tiršta kaip turguje T*; *vairuotojai kaip visažinės turgaus bobelės¹⁴ T*; *plepi kaip turgaus močiutė G*; *kalbos skamba kaip turgaus klegesys T*; *Pasijutau kaip triukšmingam turguj T*; *kas nori, tas vaikšto, kaip kokiame turguje T*; *Gatvelė-*

¹⁴ *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* gausu labai panašiam kontekste vartojamų palygini-mų, pvz., *plepa, šūkauja, šneka* etc. *kaip turgaus bobelės*.

se pilna žmonių, lyg koks turgus būtų T; Visas mūsų gyvenimas šiandien – kaip didžiulis turgus T. Gyvenimas kaip turgus G; Sieloje šiukšlina ir tuščia kaip turguje pirmadienį Te; O tų vienatevių – kaip vaisių rytietiškaime turguje Te.

Išvados

Straipsnyje išanalizuota keturiasdešimt penkių darinių, kurie remiasi daiktavardžiu *turgus*, daryba, aptarti semantikos ir vartosenos ypatumai. Galima daryti išvadą, kad nemaža dalis panašią arba tapačią leksinę reikšmę turinčių bendrašaknių darinių skiriasi darybos formantu arba šalutine darybos priemone, todėl atitinkamai laikytini darybiniais sinonimais arba darybiniais variantais (buvo sudarytos ir aptartos trys darybinių sinonimų ir devynios darybinių variantų eilės). Dvidešimt dviejų darinių (t. y. 56 proc. visų darinių) vartosenos pavyzdžių rasta *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* ir internetinės paieškos tinkle. Tekstyno duomenys rodo, kad iš daiktavardžio *turgus* sudaryti dariniai nėra labai dažno vartojimo žodžiai, išimtis – 1769 kartus pavartotas dūrinys *turgavietė*. Kad *turgus* lietuviams buvo labai svarbus, liudija seniai sudaryti dariniai, kuriais *turgus* įvardijamas pagal tai, kas jame pardavinėjama (*duonturgis*, *malkturgis*) arba kada jis vyksta (tokie yra aštuoni dūriniai; dažniausiai akcentuojamos Kalėdos ir Užgavėnės). Kad *turgus* ir šiandien tebėra svarbus, rodo žodynų nefiksuoti arba specifinę reikšmę įgiję dariniai. Kai kurie dariniai arba jų reikšmės (pirmiausia daiktavardis *turginis*, -ė), taip pat sustabarėjęs junginys *kaip turguje* turėtų būti įtraukti į žodynus.

Literatūra ir šaltiniai

- A m b r a z a s 1993 – Saulius Ambrazas, *Daiktavardžių darybos raida*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- A m b r a z a s 2000 – Saulius Ambrazas, *Daiktavardžių darybos raida II*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- FŽ – *Frazeologijos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
- G – internetinės paieškos tinklas Google [prieiga internete: <<http://www.google.lt>>, žiūrėta 2010-08-25].
- J a k a i t i e n ė 2010 – Evalda Jakaitienė, *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- K e i n y s 1999 – Stasys Keinys, *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1985.
- LKG – *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1965; t. 2, Vilnius: Mintis, 1971.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX [prieiga internete: <<http://www.lkz.lt>>].
- P a k e r y s 1994 – Antanas Pakerys, *Akcentologija I*, Kaunas: Šviesa.
- S k a r d ž i u s 1996 – Pranas Skardžius, *Rinktiniai raštai*, t. 4, *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- T – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas* [prieiga internete: <<http://donelaitis.vdu.lt/tekstynas>>, žiūrėta 2010-08-25].

- Te – Tekstai, Šiuolaikinės lietuvių literatūros antologija* [prieiga internete: <[## Jolanta Vaskelienė](http://www.google.lt/custom?hl=lt&safe=active&client=pub-9469555819685988&cof=FORID:13%3BAH:left%3BS:http://www.tekstai.lt%3BCX:tekstai%3BL:http://www.tekstai.lt/t.png%3BLH:50%3BBGC:%23fbf7d4%3BT:%2344423a%3BLC:%23000000%3BGALT:%23333333%3BDIV:%2337352e%3B&cx=partner-pub-9469555819685988:5kc8m6-4ejr&adkw=AELyngV1kkkUU0MZQjYasIIRyxI328KjdynPG2Kf8QXwCBk8gh6iSJNkCgpVGbqZPwrvrm_p0NJKtKwtgflgZu0xptKnMVcD5IINfWX-FrYGtdcI0F4acIXg&channel=8380903518&boostcse=0&ei=Do5hTLvoLMXaOOXLpKgK&q=kaip+turguje&start=220&sa=N>, žiūrėta 2010-09-02].</p>
<p>U r b u t i s 2009 – Vincas Urbutis, <i>Žodžių darybos teorija</i>, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.</p>
<p>V a s k e l i e n ė 2000 – Jolanta Vaskelienė, <i>Darybiniai sinonimai</i>, Šiauliai: Šiaulių universitetas.</p>
<p>V a s k e l i e n ė 2006 – Jolanta Vaskelienė, „Būdvardžio <i>vienišas</i>, <i>-a</i> semantinis ir darybinis laukas“, <i>Acta humanitarica universitatis Saulensis</i>, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 169–177.</p>
<p>V a s k e l i e n ė 2008 – Jolanta Vaskelienė, „Daiktavardžio <i>akmuo</i> semantinis ir darybinis laukas“, <i>Acta humanitarica universitatis Saulensis</i>, t. 6, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 312–321.</p>
<p>Ž u p e r k a 1983 – Kazimieras Župerka, <i>Lietuvių kalbos stilistika</i>, Vilnius: Mokslas.</p>
<p>Ž u p e r k a 1997 – Kazimieras Župerka, <i>Stilistika</i>, Šiauliai: Šiaulių universitetas.</p>
</div>
<div data-bbox=)

Daiktavardžio *turgus* darybinis ir semantinis laukas

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *darinys, vedinys, dūrinys, darybiniai sinonimai, darybiniai variantai, palyginimas.*

Slavizmas *turgus* yra keliolikos frazeologizmų narys ir 45 darinių darybos pamatas: 41 vartotinas darinys pateiktas *Lietuvių kalbos žodyne*, dar 4 į žodyną neįtraukti dariniai rasti *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne*. Išanalizavus šių darinių darybos ir vartosenos ypatumus padaryta išvada, kad nemaža dalis bendrašaknių darinių turi tapačią arba panašią leksinę reikšmę ir skiriasi darybos formantu arba šalutine darybos priemone, todėl atitinkamai laikytini darybiniais sinonimais arba variantais – buvo sudarytos ir aptartos trys darybinių sinonimų ir devynios darybinių variantų eilės. Dvidešimt dviejų darinių (t. y. 56 proc. visų darinių) vartosenos pavyzdžių rasta *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* ir internetinės paieškos tinkle. Tekstyno duomenys rodo, kad iš daiktavardžio *turgus* sudaryti dariniai nėra labai dažno vartojimo žodžiai, išimtis – 1769 kartus pavartotas dūrinys *turgavietė*. Kad *turgus* lietuviams buvo labai svarbus, liudija senieji dariniai, kuriais *turgus* įvardijamas pagal tai, kas jame pardavinėjama (*duonturgis, malkturgis*) arba kada jis vyksta (dažniausiai akcentuojamos Kalėdos ir Užgavėnės). Kad *turgus* ir šiandien tebėra svarbus, rodo

žodynų nefiksuoti arba specifinę reikšmę įgiję dariniai. Kai kurie dariniai arba jų reikšmės (pirmiausia daiktavardis *turginis*, -ė), taip pat sustabarėjęs junginys *kaip turguje* turėtų būti įtraukti į žodynus.

Jolanta Vaskelienė

The Derivative and Semantic Field of the Noun *turgus* ('market')

S u m m a r y

Keywords: *derivative, compound, derivative synonyms, derivative variants, simile.*

The paper deals with the semantic and derivative field of the noun *turgus*. This noun is the basic word of 45 derivatives: 41 of them are included in the *Dictionary of the Lithuanian Language*, 4 derivatives used in various texts in *Corpus of Lithuanian Language* are not incorporated in the dictionary.

Derivative synonyms are the kind of synonyms which have the same root, different derivational affixes and a very similar or identical lexical meaning. *Derivative variants* have identical derivational and lexical meaning, the same derivational affix and differ in vowel gradation, connecting vowel, etc. Derivatives from the same basic word *turgus* can be treated as derivative synonyms or variants quite often – 3 rows of derivative synonyms (*turginis*, -ė – *turgiškias*, -a) and 9 rows of derivative variants (e. g. *paturgė* – *paturgis* – *paturgys*, *saldaturgė* – *saldaturgis*) were discussed in this article.

22 derivatives are recorded in *Corpus of Lithuanian Language* and the system of *Google Search*. The compound word *turgavietė* is used quite often (1,769 examples were found in *Corpus of Lithuanian Language*). Thus old derivatives (e.g. *duonturgis*, *malkturgis*, *saldaturgė*, etc.) and derivational neologisms (e. g. noun *turginis*, -ė) prove the proposition that the market was a very important place in olden times up to now. The simile *kaip turguje* and some of neologisms can become part of the active vocabulary and can be recorded in dictionaries someday.

J o l a n t a V A S K E L I E N Ė
Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[v.jolanta@splius.lt]